

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ

Олексій Вертій (Суми)

Вчення Івана Франка про національну літературу і формування основоположних підстав сучасного українського літературознавства

Подолання крайнощів підрадянського літературознавства, на жаль, не усунуло інших суперечностей. На зміну заскоружлій однозначності теоретичних положень соціалістичного реалізму, який завів у глухий кут становлення і розвиток науки про літературу, прийшли нові ультрамодерні та постмодерні методології з різного роду дискурсами, міфологізацією всього суцього, космополітичною історико-літературною політикою, сексуальністю тощо. Частина вітчизняних учених сприйняла їх як останнє слово чужоземної науки, як свободу наукового пізнання, отже, і виклик, протистояння першим. Проте, становлення й розвиток як перших, так і других відбувалося без урахування особливостей, які визначали сутність національної самобутності письменства та літературного поступування різних народів, зокрема й українського. Тому схилення перед теоріями та методологіями ультрамодерного та постмодерного літературознавства, непродумане їх наслідування майже не відрізняється від однозначності, пряmlinійності, жорстких обмежень і настанов літературознавства підрадянського. Більше того, усе національно самобутнє, що визначає сутність нашого письменства, такі літературознавці оголошують як примітив, свідомо нехтують і оминають увагою. Це і є свідченням хибності невинправданих і безрезультатних прагнень піднести його таким способом до європейського і світового рівня. Цілком зрозуміло, що такого рівня можна досягти лише тоді, коли це літературознавство формуватиметься і розвиватиметься на своїй природній, національній основі і розкриватиме перед світом національну неповторність українського художнього слова як національну й, водночас загальнолюдську цінність. У розв'язанні цих питань винятково важливу роль має відіграти вчення І. Франка про національну літературу, зміст положень якого та їх значення для формування основоположних підстав сучасного українського літературознавства спробуємо тут окреслити.

Розробляючи ті чи інші положення вчення про українську націю, способи її самоздійснення та самоутвердження серед інших народів світу [2], І. Франко надавав особливого значення становленню української духовності загалом та літератури зокрема. Він добре усвідомлював, що в другій половині XIX – на початку XX ст., за всієї уваги до них І. Нечуя-Левицького, М. Драгоманова, О. Потебні, Б. Грінченка, Т. Зіньківського, інших письменників, критиків та вчених, розробка теоретичних проблем національного літературознавства потребує нових наукових ідей, формування нових національних понять, ознак і підстав. Їх обґрунтуванню він присвятив низку праць, серед яких передусім варто назвати такі, як “Задачі і метод історії літератури”, “Етнологія та історія літератури”, “Із лектури наших предків XI в.”, “Метод і задача історії літератури”, “Шевченко і критики”, “Тарас Шевченко”, “Леся Українка”, “Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах”, “Із секретів поетичної творчості”, “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.” тощо. Національна ідея була для нього одним із найважливіших джерел формування сукупності основоположних понять, ознак та підстав наукового дослідження історії національної літератури. Будь-який вихід “поза рами нації” І. Франко розцінював як спотворення самої суті явищ історії національної культури та духовності, як свідоме самоошуканство. Саме тому, на його глибоке переконання, історик літератури має бути істориком духовності свого народу, має з’ясувати, “як відізналися Франконія в літературній вдачі Гете, Саксонія у Гелерта, Швабія у Шіллера, Макленбургія у Фосса або Рейтера, Дітмарщина у Геббеля, Бранденбургія у Клейста, Ракусчина у Грільпарцера, Швейцарія у Готгельфа або Келлера”, або ж, “що італійського бачимо у Брентано, що французького у Шаміссо” [6: т. 41: 10–11].

Джерела національної літератури, вважає І. Франко, необхідно шукати у походженні письменника, його ставленні до релігії, у політичних відносинах, особистому і суспільному вихованні, суспільних настроях та особливостях історичного розвитку нації, спадкоємності духовних звичаїв, а також у сформованих упродовж віків цими звичаями типах національного характеру і світогляду, читацьких зацікавленнях, впливах літератури на ці зацікавлення та суспільство загалом, зміні ідей та поколінь. Окрім того, з особливою силою вчений наголошує на необхідності з’ясування історичних умов зародження, формування і становлення національної літератури. “У нас, де новіша національна література починає виростати прямо з живого джерела традицій народних і з обсервації сучасної, оточуючої нас дійсності, на це питання прийдеться звернути пильну увагу” [6: т. 41: 16], – пише він у статті “Задачі і метод історії літератури”.

Відтак, поняття “національна література” в системі літературно-естетичних поглядів І. Франка охоплює проблеми національної своєрідності світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження та світоутвердження українців, природи естетичного відношення письменника до дійсності. У зв’язку з цим досліджується зміст, проблематика та ідейне спрямування української літератури, національні особливості художнього узагальнення і типізації, взаємозв’язки української літератури з письменством інших народів та її вплив на формування природи, духовного та ідейного поступування нації тощо.

Національну літературу І. Франко потрактує як сукупність художньо-естетичних підстав сприйняття і зображення життя і світу загалом, розуміння та самоутвердження особистості й нації в них. “В найширшій розумінні сього слова література, – зазначає він, – се збір духових виплодів чи то якогось одного народу (національна література), чи то більшої групи народів або й усього людства (всесвітня література), зложених у людській мові” [б: т. 40: 7]. “Сеї збір духових виплодів” у художньому творі виявляється в єдності ідейно-тематичного та художньо-естетичного його спрямування, адже ідейним І. Франко визнає художній твір лише тоді, “коли в його основі лежить якийсь образ, факт, враження, чуття автора” [б: т. 31: 272]. Але й образ, факт, враження, чуття автора, існують не самочинно, не просто як певна і незмінна даність, а зазнають авторської художньої обробки, оскільки автор у світлі історичного, соціального, духовного досвіду нації, національних художньо-естетичних цінностей, на яких ґрунтується його творчий задум, відповідно чітко визначеної ідеї, осмислює їх, надаючи їх змістові того чи іншого ідейно-тематичного спрямування. “Вглиблюючися фантазією в той образ, – уточнює І. Франко свої міркування про художньо-естетичну природу ідейного змісту національної літератури, – автор силкується сконцентрувати його, віднайти, відчутти його суть, його значення, його зв’язок з цілістю життя, тобто виключити з нього все припадкове, а піднести те, що в нім є типове, ідейне. Розуміється, що й його поетичний малюнок буде мати метою передати читачеві власне сей глибший, ідейний підклад даного живого образу” [б: т. 31: 272]. Поетична техніка, психологічний аналіз, закони композиції, які становлять художньо-естетичні утворення, так само підпорядковуються чітко визначеним ідейно-тематичним авторським настановам і покликані заторкувати найпотаємніші струни в душі читача, аби відкривати йому “широкі горизонти чуття і життєвих відносин” [б: т. 31: 272], пробуджуючи в його душі нові сили й пориви, які вводять цього читача у вищий світ авторських ідей, спонукають до глибоких переживань, роздумів, викликають бажання діяти згідно з ними. І лише єдність та гармонія цих складових є виявом справжньої поетичної краси. А що письменник живе і творить за конкретно-історичних обставин, в конкретному суспільстві, то вони так чи інакше впливають на його внутрішній світ, на світ його ідей, образів та характерів, визначаючи тим самим їх ідейно-тематичне спрямування. До того ж, на противагу шовіністичній політиці Росії, як зазначає І. Франко у розвідці “Українсько-руська (малоруська) література”, цей зміст завжди визначався ще й боротьбою за національну самобутність нашого письменства, за “задоволення духовних потреб українського народу його рідною мовою і в звичних для нього, віками витворених формах” [б: т. 41: 82]. Яскраві зразки такого підходу до вивчення національного письменства І. Франко дав у статтях, присвячених творчості Т. Шевченка (“Темне царство”), Лесі Українки (“Леся Українка”), “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” та інших працях.

Цікавими з цього погляду є спостереження І. Франка, викладені у розвідці “Українсько-руська (малоруська) література”. Національна духовність і внутрішні закономірності становлення української літератури у їх природній єдності – основа

розуміння особливостей національного колориту нашого письменства, його національної самобутності. Саме на цих підставах І. Франко стверджує, що “Слово о полку Ігоревім” виразно належить не російській, а українській літературі. Очевидною ознакою такої приналежності є глибинний його зв’язок з лицарською поезією українського народу, яка знайшла відгомін у повному барвистості та драматичності стилю Волинському літописі. На підтвердження своїх спостережень і висновків він покликається на праці російського історика С. Соловйова, який говорить про сухість і стислість Новгородського та Суздальського літописів, що випливає з їх змісту, і, на відміну від них, – про багатство подробиць, жвавість, образність, незвичайну поетичну композицію, артистизм викладу південних, насамперед Волинського, літописів, ставлячи такі їх ознаки у повну залежність від природи та характеру українців. Саме така відмінність літературного стилю, закладена у відмінності народної вдачі, зумовила національний колорит образів нової літератури, національного письменства нових часів загалом. Сатира і гумор “Енеїди” та романтична народнописенна піднесеність “Наталки Полтавки” І. Котляревського, глибоко національна за своїм ідейно-естетичним змістом, національним психологізмом, філософічною вдумливістю, героїко-патріотичною піднесеністю, що сполучується з лагідністю, справді народною увагою та повагою до людської особистості, творчість Т. Шевченка, яскраві національні пейзажі і національні типи героя у творчості І. Нечуя-Левицького та інших письменників не лише переконують у правильності літературознавчих ідей І. Франка, а й дають достатньо повне уявлення про формування і становлення особливостей національного колориту української літератури, національної своєрідності його ідейного та художньо-естетичного змісту, що повністю заслуговує на увагу сучасного українського літературознавства.

Як історик української національної літератури, на прикладі життя і творчості Т. Шевченка, І. Карпенка-Карого, В. Самійленка та інших письменників І. Франко усебічно висвітлює особливості основних спрямувань у становленні й розвитку нової української літератури, аналізує проблематику та методи її досліджень. Так, він різко, обґрунтовано і цілком слушно критикує праці учених, які в усьому дошукувалися різного роду “впливів” на його творчість навіть там, де їх зовсім не було. Основною хвилюючою такою працею І. Франко називає відсутність об’єктивності та догоду зарані запрограмованим ідеям, думкам, власним, часто безпідставним, переконанням, потрактування тих чи інших явищ відповідно до своїх смаків, а не їх національній природі та об’єктивним закономірностям формування, становлення і розвитку. Критики Т. Шевченка виробили своєрідну схему таких спотворень його творчості. Їх суть, говорить учений, полягає в тому, що ці дослідники, вивчаючи життя поета, вишукували різного роду деталі його лектури, а потім порівнювали їх з творами Т. Шевченка. Будь-який збіг цих деталей в обох джерелах, без будь-якого з’ясування зумовленості чи то випадковості такого збігу, пояснювався як незаперечний вплив на творчість поета. До яких спотворень ведуть такі методи, І. Франко показує на прикладі книжки д-ра В. Щурата “Святе письмо в Шевченковій поезії”. Вірний таким методам літературознавчого дослідження, автор названої

праці зіставляє біблійні тексти і твори Т. Шевченка, знаходячи в них якісь віддалені перегуки тем, думок та ідей. Д-р В. Щурат зовсім не бере до уваги того, що вони могли постати зовсім незалежно одні від одних, за зовсім відмінних обставин, отже, між ними не може бути нічого спільного. “Як же тут говорити про вплив?” [6: т. 35: 238], – ставить запитання І. Франко. Однак В. Щурат підгонить одну цитату під іншу і волею власного бажання, а не закономірним змістом фактів та явищ, пояснює це як “впливи” на творчість Т. Шевченка. Так само пояснюють критики і “впливи” на нього, скажімо, В. Жуковського, О. Пушкіна, А. Міцкевича, народної поезії. Коли ж вірити цьому, керуватися у своїй праці з методів таких дослідників та поділяти їхні погляди, то, наголошує І. Франко, “тоді могло б показатися, що Шевченко сам не написав нічого, бо чого не взяв від названих нами письменників, то взяв, певно, від народу” [6: т. 35: 238]. Тому він застерігає від таких псевдонаукових методів дослідження і висловлює надію, що “дальші дослідники будуть мати виключно правду і науку перед очима при дослідах, а не які-будь побічні цілі і наміри” [6: т. 35: 247].

Т. Шевченко для І. Франка є найвищим і наймогутнішим виявом духовного і культурного розвитку української нації, бо ж він ввібрав у себе національні цінності, вироблені нашим народом упродовж віків, і надав їм нової сили, нових поштовхів, нового змісту, пов’язавши їх з розв’язанням нагальних завдань свого часу і проблемами майбутнього України. Цим український народ знайшов у ньому свого ідейного і духовного провідника, який згуртував націю у її переможній боротьбі за свою кращу долю. Здатність письменника охопити своїм зором широкий горизонт життя свого народу і на цих підставах створити яскраві, живі, колоритні, узагальнені людські типи І. Франко вважав першорядними прикметами художнього таланту І. Карпенка-Карого. Як самобутній національний тип українського письменника подає він творчий портрет В. Самійленка. Розкриваючи духовні основи цього типу творчої особистості, І. Франко вказує на відсутність будь-якої штучності в духовному світі письменника та його героя, бо ж цей талант “немов так готовий уже виріс із рідного ґрунту” [6: т. 37: 200]. Оця природність у В. Самійленка у всьому: у ясній і лагідній ліриці, в такому ж характері його гумору, у чистій, ясній, наскрізь народній і до того ж наскрізь інтелігентній мові, яка “лється у нього як природне джерело” [6: т. 37: 204]. Тому обов’язком усякої національної літератури, кожного національного письменника та критика, свідомих своєї мети, І. Франко вважав доконечну необхідність *реагувати на шкідливі модні впливи, усіяко протистояти їм і всіма властивими даній національній літературі способами поборювати їх*.

Поняття “національна література” у вченні І. Франка має свої складники. Для надання їм чіткого визначення вчений послуговується такими ознаками, як “національний зміст”, “національний характер”, “духовне життя”, “народний пафос”, “народний стиль”, “фольклорні джерела”, “народна психологія”, “селянський спосіб оповідання” тощо, даючи їм свої пояснення. Якнайтісніше він пов’язує з ним мову, національний уклад життя, національні звичаї тощо як основу типізації. Водночас кожну національну літературу І. Франко розуміє як

складову літературного та духовного поступування не лише окремо взятої нації, а й усього людства загалом.

Національний зміст, сутність духовного життя героя, його характеру, національного укладу життя, зображеному в художньому творі, його національний колорит, пафос і стиль, на думку І. Франка, визначає поетична основа світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світовираження і світоутвердження, які заявляють про себе в естетизмі українського побуту, в культурі природи і краси, у високій моральності взаємин між людьми. Таку основу він вбачає у прив'язаності українця і як щирого трудівника, дбайливого господаря, і як воїна, патріота рідної землі. Заявляє вона про себе також і в глибинній увазі та повазі до людської особистості, в нестримних поривах до свободи й волі. В українських народних думах, піснях, в українському національному характері загалом І. Франко зауважує природну сполучуваність поетичного і героїчного. Героїка національно-визвольних змагань – це також поезія, поезія боротьби, звитяг, адже смерть у такому разі сприймається як найвище моральне і духовне піднесення, самопожертвове служіння свободі і волі. У козацьких та гайдамацьких піснях, наголошує І. Франко, серце юнака, “зачерствівши для м'якого любовного почуття, суворе, неподатливе, радується лиш одною радістю побіди та здобичі, годується лиш одним бажанням битв, юнака, що, не байдужно гляядчи на загибель своїх соратників, з розпукою мстятися на ворогах за їх смерть, байдужно жде своєї власної участі хіба з надією жити в пам'яті потомства” [6: т. 42: 487]. Опоетизовані такі морально-етичні підстави повсякденного буття становлять висхідний пункт аналізу дослідником ідейного спрямування українських народних дум, історичних поем Т. Шевченка, в них він дошукується нескореності та незламності Миколи Джері з однойменної повісті І. Нечуя-Левицького та інших героїв української літератури. Поезія, свобода і краса в їх характерах – це вияв суто українського їх світосприйняття та світорозуміння, їх взаємозв'язків зі світом.

Таким чином, духовне життя нації – це та широка основа, на якій ґрунтується уся сукупність поглядів І. Франка на історію національної літератури. “Все, що тільки впливає на зміну у формі або змісті цього духовного життя, має бути предметом пильної уваги з боку історика літератури, якщо він хоче зрозуміти літературні явища даної епохи” [6: т. 29: 277–278], – наголошує він у статті “Етнологія та історія літератури”.

Досліджуючи наукову спадщину І. Франка як історика літератури, А. Войтюк зауважує, що в основу своїх поглядів на особливості національного літературного поступування вчений кладе, як уже зазначалося: 1) духовне життя нації, 2) співвідносність узвичаєного і нового, породженого становленням і розвитком художнього слова та естетичної думки в цілому, 3) факти літературні та цивілізаційні у їх взаємозв'язку, взаємозумовленості та взаєморозвитку. З того визначальними для нього завжди залишалися вершинні досягнення в історії тієї чи іншої національної літератури, представлені яскравими, справді живими і найвидатнішими талантами [1]. Затим І. Франко підкреслював, що значення письменника в духовному розвої

нації полягає в тому, наскільки він уміє сказати освіченій людськості в питаннях, які її турбують, якими вона живе, щось нове, злободенне, сказати таке слово і в “такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі” [6: т. 31: 34]. Тому мову І. Франко також вважав одним із найважливіших складників національної літератури і розглядав її не з погляду граматики, а з погляду художньо-естетичного, відшукував відображення в ній національного характеру і світогляду в їх історичному розвитку. Уособлення, персоніфікація сил природи, як доводить учений, відображають особистісне начало у сприйнятті та розумінні навколишнього світу, у ставленні до нього. Відображення у мові анімізму, фетишизму та інших форм первісного світосприйняття формує її образний зміст, створює своєрідну модель цього світу, а в історичному плані – видозміни цього змісту та цієї моделі, вбираючи в себе ті чи інші історично зумовлені риси національної психології, моралі, етики, національного світорозуміння, світовираження і світоутвердження. “Кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість, з одного боку, всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не втраючи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви чи купи людей, а з другого боку, доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору” [6: т. 37: 207], – підсумовує І. Франко свої спостереження у статті “Літературна мова і діалекти”. Оця національна сутність творчості письменника і національної літератури, яку так старанно обходить і замовчує сучасне ультрамодерне літературознавство, робить будь-яке національне письменство, творчість будь-якого національного письменника, чи то українець Т. Шевченко, англієць Ч. Діккенс, американець Марк Твен, мадяр К. Міксат або ж чорногорець Йовович, зрозумілим і цікавим не лише для своїх найближчих земляків, а й для всього цивілізованого світу. Секрет такого загальнолюдського значення творчості національного письменника полягає в тому, що саме в національному цивілізоване людство відкриває “ті самі чуття, сумніви, страждання, симпатії та антипатії, що становлять суть душі сучасного освіченого чоловіка” [6: т. 31: 34–35], тобто ті цінності, які так потрібні для духовного, соціального та історичного поступу людства. Саме тому перед істориком української національної літератури як першочергове, найвизначальніше завдання І. Франко ставив необхідність з’ясування її питомо національного характеру, прикмет її національної самобутності, що знаходять вияв як у проблематиці та ідейному спрямуванні того чи іншого твору, так і в особливостях народного гумору, народного пафосу, способі викладу думок, літературному стилі, поетичній техніці тощо. Своєю чергою кожна національна література, впливаючись якомога глибше і міцніше корінням у свій рідний національний ґрунт, вбираючи і переварюючи в собі якнайбільше його живих соків, “своїм пнем і кроною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, естетичних і моральних змагань” [6: т. 31: 34]. Це також одна з її національних прикмет.

Отже, перш ніж заперечувати так зване “народництво”, необхідно передусім

глибоко зрозуміти його ідейно-естетичні основи, вивчити бодай подані вище положення І. Франка про національну літературу та їх подальший розвиток у працях І. Нечуя-Левицького, О. Потебні, Т. Зіньківського, Б. Грінченка, М. Грушевського, Д. Донцова, В. Державина, Ю. Липи, О. Дорошкевича, М. Возняка, Д. Чижевського та інших вітчизняних учених. Доречним буде нагадати і думку О. Потебні про те, що винародовлення нації веде до створення несприятливих умов її життєдіяльності, які витікають із її підпорядкованості зверхнім чужоземним впливам, що внаслідок такого розвитку подій “неминуче на місці витіснюваних форм свідомості утверджується мерзотність опустошіння” [4]. Саме ці положення, ідеї та думки й мають визначати національну сутність і особливості формування основоположних підстав сучасного українського літературознавства. Щоправда, сьогодні часто можна чути, що комуністичну ідею в такому разі замінюємо національною, відтак соціологічний підхід у розв’язанні літературознавчих проблем все ж таки залишається незмінним, а естетичні основи літературознавства науковці просто не беруть до уваги. Проте Франкове розуміння ідейності літератури як естетичної ознаки, сформоване в його статті “Леся Українка” та інших працях, спростовує ці та подібні твердження.

Зрозуміло, не всі положення вчення І. Франка про національну літературу сьогодні можуть бути беззастережно сприйняті, оскільки вони не у всьому відповідають вимогам часу і потребують конкретизації та оновлення. Але на основі їх розвитку, з урахуванням ідей послідовників І. Франка, даних сучасної філософії, психології, естетики, народознавства, націоналістики та інших наук вітчизняне літературознавство, зокрема й автори “Франківської енциклопедії” та нової академічної “Історії української літератури”, мають поглибити зміст передусім самого поняття “національна література”. Тоді цілком природними для цього змісту стануть такі його складові, як, наприклад, національний тип героя та його взаємозв’язки зі світом, смислове поле художнього образу (твору), поетизація людини і світу тощо.

Потрактування у світлі Франкового розуміння історії національної літератури як духовної історії нації ставить на чергу дня з’ясування первнів української духовності, особливостей її становлення як одних із джерел національної самобутності цієї літератури. Як відомо, літературу як вияв духовного життя нації І. Франко розумів досить широко. Зміст цієї ознаки нашого письменства він пов’язував не лише з тематикою, проблематикою та ідейним спрямуванням творчості письменника, а й з цінностями естетичного та художнього порядку, з формуванням художньо-естетичної свідомості широкого читацького загалу, з духовними основами поступу українського суспільства. Саме тому вивчення витоків української духовності він вважав одним із найневідкладніших завдань у вивченні національної самобутності української літератури. Без цього сьогодні не можна збагнути природу поетичного світу, скажімо, В. Голобородька чи то В. Кордуна. Прадавні витoki поетичного світу В. Голобородька надають його поезії неповторної принадності та природної, ненав’язливої злободенності, так само природно і ненав’язливо спрямовуючи їх у сучасність. Завдяки цьому осучаснюється первісне світовідчуття, світосприйняття

і світорозуміння, а сучасність виражається в прадавніх уявленнях про людину і світ, утверджується на їх підставах. Поетична розмова ліричного героя з водою і річкою (“На кладці”) має суто первісну світоглядно-естетичну основу, адже в ній оживлено, уподібнено з самим ліричним героєм явища природи. Водночас образ ліричного героя-оповідача тут поєднує в собі два світи – первісний і сучасний. Первісні уявлення заявляють про себе в злагодженості, первозданній гармонії образу оповідача і явищ природи, у їх здатності розуміти одне одного. Але оповідач як представник сучасного світу діє поза межами цього світу, привносить сьогодення у стародавні уявлення. Через це він мав би розділяти ці світи, уже своєю присутністю порушувати первісну гармонію. Однак у названій поезії немає ані найменшого відтінку чогось супротивного цій первозданній красі, її чистоті та принадності. Тут усе природне, все живе і дихає цією красою та первозданністю. Одним лише порухом авторської думки розмова ліричного героя-оповідача з річкою і водою переходить у своєрідну поетичну гру: вода і річка благають оповідача-парубка не розлучати їх, і, ніби підслухавши стан юної душі, на знак вдячності чинять також вишукано і благородно, кажучи, що переведуть його кладкою до дівчини. У такій-от природній сполучуваності первісних уявлень про людину і світ із сучасністю закорінений глибокий філософський зміст твору: поезія, краса, благородство – то первні нашого повсякденного буття, зберегти їх природну сполучуваність і принадність значить зберегти життя, благородність, дати їм можливість природного саморозвитку в умовах нашого сьогодення, що й визначає національну природу і сутність творчості поета загалом. До того ж, у своїх народознавчих розвідках “Ой вінку, мій вінку...”. Ознака дівочого вінка як основа для його метафоричної трансформації в українських народних казках” (2000), “Соловейку, сватку, сватку...”. Міфопоетична трансформація українського обряду сватання в українських народних казках” (2002) та інших працях В. Голобородько розробив і сформував єдність основоположних підстав дослідження світоглядно-звичаєвого та художньо-естетичного змісту української народної поетичної творчості і плідно досліджує під цим кутом зору різні її жанри, насамперед казки та звичаєво-обрядову пісенність. І саме в них, а не в критиці так званого народництва, якомусь космополітизмі сучасних модерних літературознавців, варто дошукуватися першоджерел природи неповторності поетичного світу В. Голобородька і національної української літератури загалом, що має знайти своє відображення й в усій сукупності поглядів на історію становлення і розвитку нашого письменства. Але первні національного художнього мислення – не лише первісні уявлення наших предків, а й історична дійсність, повсякденне сучасне буття нації. Д. Стус, приміром, стверджує, що розуміння В. Стусом власного життя як чогось вищого і більш значущого, як складової долі свого народу, усвідомлення ним того, що збайдужіння до родинних звичаїв і звичаїв нації, відступ від них призводить до втрати національної гідності, отже, і національної зради, стали для поета першоджерелами його поетичної творчості. Утвердження природної поєднуваності, взаємозв’язків та взаємозумовленості українських національних звичаїв із загальнолюдськими цінностями, із сьогоденням, прочитання цих звичаїв

крізь призму загальнолюдських цінностей і навпаки значно розширили межі художньо-естетичного осмислення сучасної йому дійсності [5]. Така сутність суспільно-філософських, морально-етичних та естетичних поглядів В. Стуса – ключ не лише до дослідження його життя і творчості, а й до оновлення та формування національних підстав сучасного українського літературознавства, що і є подальшим поглибленням та розвитком наукових положень вчення І. Франка про національну літературу.

Злободеним питанням українського літературознавства залишається й проблема формування його національних ознак і понять, які б відповідали національній природі нашого письменства, усебічно виражали його зміст та діалектику національного літературного поступування. Передусім назовемо такі ознаки і поняття, як “національний тип героя”, “національна картина світу”, “національний тип взаємозв’язків героя зі світом”, “естетично розвинута особистість” тощо. А введене І. Франком в науковий обіг поняття “національний колорит” цілком природно розшириться і гармонійно доповниться та поглибитися твердженнями Олега Ольжича про те, що “провідною ідеєю українського народу від світанку віків є *Ідея Слави* – тобто безоглядна цінність героїчного поповнення призначення людини”, що “спільнота нації в українській духовності історично усвідомлюється не природничо, а духовно-містично в *Ідеї Роду*” [3], філософсько-естетичними ідеями Д. Донцова, В. Яніва, Б. Цимбалістого, досліджень інших учених, присвячених естетизмові світосприйняття, побуту, національного буття українців, вишуканості та благородству їхнього духовного світу тощо. Цим буде закладено міцне наукове підґрунтя й для з’ясування джерел впливу української літератури на формування і становлення національної свідомості широких верств її читачів, духовного світу нації.

Тому, керуючись з Франковим розумінням історії національної літератури як літопису духовного становлення нації, сукупність основоположних підстав вітчизняного літературознавства *маємо формувати на ґрунті понять і ознак саме української національної духовності та української мови*, з урахуванням діалектики руху ідей та художніх форм, вираження в них духовної історії нації. Зрозуміло, що розв’язання цієї проблеми потребує глибокого і усебічного осмислення вчень про українську націю, національну психологію, звичаї, філософію, естетику, розвиток наукових ідей передусім вітчизняних представників цих наук. Такою, наприклад, є проблема моральних і психологічних основ національного буття як об’єднуючого націю чинника, розробкою якої, окрім І. Франка, займалися О. Потебня, Т. Зіньківський, Ю. Липа, Д. Чижевський, Д. Донцов, В. Янів, Г. Лозко, Н. Яковенко та інші вчені. Культ матері, родини, роду, рідної землі в українській національній свідомості, як стверджують психологи, філософи, націологи та народознавці, переростає в культ України як найвищої святості. В народній поезії та писемній літературі він зумовлює ліро-епічний характер художнього мислення, характер образності, психологізму, становлення характерів персонажів, поетизацію людини і світу. Ними пройняті українські народні думи та історичні пісні, вся писемна література від “Велесової книги”, “Слова о полку Ігоревім” до кращих

творів сучасних письменників (Л. Костенко, В. Стус, В. Голобородько, Григорій Тютюнник, Ю. Мушкетик та ін.). Художньо-естетичне осмислення національного буття у таких та інших подібних йому суто національних вимірах становить першоджерело формування національної картини світу в письменстві та основоположних підстав сучасного українського літературознавства. На жаль, саме ці першоджерела сьогодні часто оминають увагою дослідники української літератури. Навіть у науковій спадщині Д. Чижевського, на яку так часто покликаються, вони свідомо замовчують саме їх. У “Нарисах з історії філософії на Україні” (1931), “Українській філософії” (1940) та інших працях Д. Чижевський підготував ґрунтовний огляд філософських поглядів українських письменників та подав головні риси українського національного світогляду. В особі Д. Чижевського вчення українських філософів про серце як основу душевного і духовного життя, джерело емоційності, отже і естетизму сприйняття та світорозуміння українців, їх побуту, культури взаємин, вишуканості та благородства духовного світу нашого народу, знайшло свого уважного дослідника-продовжувача. Однак замість розвитку цих ідей навіть прихильники Д. Чижевського заперечують їх, вважають їх шкідливими для вітчизняної науки про літературу. Насправді ж у цьому випадку йдеться про свідоме спотворення суті, свідоме вихолощення усього питомо національного, на розвиткові і утвердженні якого якраз має ґрунтуватися українська літературознавча думка.

Однією з найважливіших складових основоположних підстав українського національного літературознавства, яка потребує ґрунтовних наукових розробок у світлі вчення І. Франка про національну літературу, є й проблема сприйняття та оцінок української літератури в світі. Так, саме сприйняття та оцінок, а не просто перекладів. Промова Президента США Д. Ейзенхауера на відкритті пам’ятника Т. Шевченкові у Вашингтоні (1964), відгуки Е. Хемінґуея про В. Стефаніка, видатних діячів світового кіно про О. Довженка, повість сучасного тамільського письменника Д. Джеякантана “Добром зігрите серце”, написана під впливом поеми Т. Шевченка “Катерина”, праці Г. Нудьги, Д. Наливайка, В. Фурніки, М. Наєнка та інших учених про українську думу, пісню та літературу в світі є тими спрямуваннями на здійснення наукових ідей І. Франка, пов’язаних з його вченням про національну літературу, які зобов’язують нас до глибокого їх прочитання як одного з джерел оновлення і формування підстав вітчизняної науки про літературу.

Досі сказане дає усі підстави стверджувати, що основу вчення І. Франка про національну літературу визначають художньо-естетичні та ідейні загалом духовні цінності, вироблені у процесі історичного розвитку нації; саме тому їх необхідно сприймати і розуміти як природне поєднання художньо-естетичного та соціологічного підходів до розв’язання літературознавчих проблем, що й зумовлює національну своєрідність літературно-естетичних поглядів І. Франка, а відтак і їх значення в становленні та розвитку європейської та світової літературно-естетичної думки; така їх особливість становить міцний науковий ґрунт для формування національної сутності сучасного українського літературознавства, цим визначаючи його особливе місце в історії літературознавства світового.

Література:

1. Войтюк А. Літературознавчі концепції Івана Франка. – Львів, 1981.
2. Гринів О. Українська націологія ХІХ – початок ХХ століття. Історичні нариси. – Львів, 2005.
3. Ольжич О. Незнаному воякові. – К., 1994.
4. Потебня А. Языкъ и народность // Потебня А. Мысль и языкъ. – Харьков, 1926.
5. Стус Д. Василь Стус: життя як творчість. – К., 2005.
6. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.

Роман Гром'як (Тернопіль)

Феноменологія естетики Івана Франка

За півтора століття функціонування творчого духу І. Франка (спершу в процесі становлення його особистості, потім – оприлюднення його творчості за життя автора, відтак поступового розширення кола його текстів, що зберігалися в архіві, і водночас наростаючої інтерпретації Франкової спадщини на батьківщині та у світовій культурі) сказано і написано незліченну кількість слів. Уже вчителі гімназиста й студента І. Франка, який серед ровесників ставав “якимось куріозом або знаменитістю” [9: т. 47: 48], все частіше зустрічалася лексема (поняття/термін) естетика. Особливо відтоді, коли Джеджалик з осені 1875 року почав виступати з “відчитами” у кімнатах “Академического кружка”.

Як відомо, пізнішу публікацію одного з таких рефератів, який за самокритичним зізнанням молодого І. Франка, “не отвітить вимаганням стислої, научної праці” [9: т. 26: 393], було означено як “студіюм естетичне”. Ступаючи на “поле естетики і філософії”, начитаний студент тоді намагався відрізнити думки з приводу визначення поезії таких “поваг”, як Арістотель, і “новішіі естетики”. Однак невдовзі, згадуючи “широкі бесіди про літературу”, І. Франко іронізував, що тодішні студенти “плели несосвітенну тарабарщину”, бо, мовляв, “установляли і валили “вічні, незмінні естетичні правила”, і вже на 1878 рік “погляди змінилися, незмінні і вічні закони естетики розслизлися, мов сніг на сонці” [9: т. 26: 5], і він обстоював інший “кодекс естетичний”. Одні той кодекс канонізували, інші одразу проблематизували, а сам І. Франко не раз – аж до смерті! – переформулював, переакцентував, спонукаючи своїх сучасників і нащадків до подібної *ненастанної* активності. Тому частотність вживання в тодішніх текстах слова *естетика* і похідних від нього, а також окреслення семантичного поля з конотативними відтінками можуть дати докладне уявлення про *феноменологію естетики* І. Франка – від його листів О. Рошкевич до різножанрових франкознавчих праць, які з’являлися і продовжують з’являтися аж до 2006 року включно. Причому до якої з цих праць не звертався б сучасний зацікавлений читач, він буде змушений щоразу по-своєму самостійно вирішувати